

Dr. Drago Unuk

Pravopisna načela v slovenskem pravopisu

Izvirni znanstveni članek

UDK: 811.163.6'35

POVZETEK

Pravopis pomeni ožje pojmovanje in se nanaša na uporabo grafemskih enot. Pravopis predstavlja zbir splošnih principov in konkretnih pravil o zaznamovani glasovni strani jezika (tj. fonemov) s pisnimi znamenji (tj. grafemi), tako imajo pravopisna pravila funkcijo označevanja. Pravopisna določila imajo še funkcijo posredovanja: uporabniku jezika omogočajo spoznati pisna znamenja v njihovi povezanosti z glasovnimi pojavi in pomeni.

Prispevek podaja predstavitev pravopisnih principov (fonetični, fonološki, morfonološki, etimološki in zgodovinski pravopisni princip). Izbor in prakticiranje določenega pravopisnega principa je rezultat povezanosti z razvojem pismenosti posameznega jezika. V slovenščini soglasnike zapisujemo po morfonološkem in fonološkem, glasovne premene pa po fonetičnem principu, nekatere sporadične pojave uresničujemo še po etimološkem in zgodovinskem principu. Poleg zapisovanja soglasnikov je posebnost slovenščine predvsem zapisovanje samoglasnikov, ker ni ne po fonetičnem pravopisnem principu niti fonološko in morfonološko uresničevanje, pač pa sledi tradiciji in je rezultat tradicije, torej zgodovinski pravopisni princip. V slovenskem pravopisu je tako videti izrazito pomanjkljivost oz. nenatančnost pri zapisovanju samoglasnikov.

Ključne besede: ortoepija, pravopis, slovenski pravopis, pravopisni principi, grafija, grafemika

Orthographic Principles in the Slovenian Orthography

ABSTRACT

The term orthography is used here in the narrow sense of the word and refers to the use of grapheme units. Orthography is a collection of general principles and specific rules that govern the marked sound of a language (i.e. phonemes) with written signs (graphemes). Thus, orthographic rules function as markers. Furthermore, the function of orthographic instructions is to convey knowledge: they enable language users to get acquainted with written signs and their connection to the effects of sounds and their meanings.

The article presents various orthographic principles (phonetic, phonological, morphological, etymological and historical orthographic). The selection and practice of a certain orthographic principle is the result of the connection with the development of literacy in an individual language. In the Slovene language, con-

sonants are written according to the morphophonological and phonological principles, sound alterations according to the phonetic principle, and some sporadic phenomena realized according to etymological and historical principles. Another particular aspect of Slovene language, besides the way consonants are written, is the writing of vowels, since it does not follow the phonetic orthographic principle or the phonological or morphophonological principle. It follows traditions and is therefore a result of tradition, i.e. the historical orthographic principle. Consequently, in Slovene orthography, an explicit deficiency or inaccuracy in the writing of vowels can be observed.

Key words: orthography, Slovene orthography, orthographic principles, graphic system, graphemics

Ortoepija je del jezikoslovja, ki se ukvarja z oceno besedil glede na pravilnost in z oblikovanjem določil pravilnega uvrščanja prvin v jezikovnem sestavu. V okvir ortoepije sodita pravorečje (ortofonija) in pravopis (ortografija).

Pravorečje

Pravorečje se normativno ukvarja s pravilnim izgovorom v danem jeziku, določa izgovarjanje fonemov in njihovih prozodijskih lastnosti ter branje zapisov. Pisni podobi določa glasovno vrednost v skladu z določili v danem času.

Črkopis

Razlikujemo med grafijo, ki predstavlja poimenovanje za pisavo kakega jezika, in grafemiko – grafemski inventar oz. sestav. Grafemi so osnovne enote grafije in tvorijo grafemski sestav določenega jezika. Uresničujejo se kot pisana ali tiskana oblika. Njihovo zaporedje v grafiji je ustaljeno, v latinični grafiji je to abeceda (po prvih treh grafemih). Po obliki so grafemi: enodelni, dvodelni (v slovenščini <dž>) in večdelni (diagrami/diagrafi). (Glej tudi Friedrich, 1966; Powell, 1991.)

Za slovenščino je grafemski sestav podan v *Slovenskem pravopisu* (2001, str. 3–8) – predstavljeni so inventar z nazivi grafemov, tj. črk, in druga nečrkovna pisna znamenja. Slovenščina ima latinski črkopis, »imenuje se slovenska latinica ali slovenica (tradicionalno tudi gajica)« (Toporišič, 1992, str. 18), in ima 25 črk; z njimi zaznamuje 29 fonemov. Šumevci se v slovenščini zapisujejo s strešicami nad črkami za sičnike: <š>, <ž>, <č>, <dž>. Poimenovanje slovenska abeceda (gre za preneseni pomen) je za samo pisavo (tj. grafijo).

Nekateri latinični grafemi se v slovenskih besedilih pojavljajo samo za pisanje tujih osebnih, stvarnih in zemljepisnih imen (lahko so dodana ločevalna oz. dia-kritična znamenja) in kot posebni znaki za pisanje v strokah (matematika, fizika, logika ipd.).

Pravopis

Pravopis pomeni ožje pojmovanje in se nanaša na uporabo grafemskih enot (t. i. pravopis). Pravopis predstavlja zbir določil, predstavljena so kot pravila, ki se nanašajo na pravilno zapisovanje pojavnosti v jeziku. Je zbir pravil o predstavitvi fonemov in glasovnih pojavov v pisavi.

V jezikih obstajata dve težnji. V nekaterih jezikih prevladuje neposredni regulativ z izraženo težnjo po polnem kodificiranju ortografije (npr. poljščina, ruščina), drugi jeziki pa ne upoštevajo samo tradicije, pač pa tudi rabo (uzus), zato je izrazitejši liberalni pristop, kar se kaže kot dopuščanje dvojnic (dublet) v ortografiji in izjem zanje. Pri tem gre za neustaljenost jezikovne norme v razmerju med fleksibilnostjo in elastičnostjo stabilnosti norme ter jezikovno rabo (Unuk, 1997; Dobrovoljc, 2004).

Pravopis je zbir splošnih principov in konkretnih pravil o zaznamovani glasovni strani jezika (tj. fonemov) s pisnimi znamenji (tj. grafemi); tako imajo pravopisna pravila funkcijo označevanja. Pravopisna določila imajo še funkcijo posredovanja: uporabniku jezika omogočajo spoznati pisna znamenja v njihovi povezanosti z glasovnimi pojavi in pomeni.

Poleg zapisovanja fonemov pravopis (v širšem pojmovanju) običajno podaja še določila: razlikovanje grafike kot način zapisovanja, raba velikih/malih črk, ločila, način zapisovanja glasovnih in prozodijskih pojavov, pisanje skupaj in narazen, deljenje, prevzete prvine; določa tudi zapisovanje stavkov in povedi (v besedilu). Pravopis je zbir določil v obliki besedila in zbir besed in besednih zvez v obliki slovarja, kjer so uveljavljena pravila (oboje po navadi objavljeno v posebni knjigi). Namenjen je širokemu krogu uporabnikov. Pravila imajo ob sebi zglede in pona-zarjalno gradivo, kjer se normativnost uresničuje. Besede in besedne zveze so s stališča normativnosti podane v slovarskem delu pravopisa. Namen je, da uporabnik jezika ne bi prekršil t. i. pravopisne pravilnosti.

Vrste pravopisov

Enostavni pravopis je neenoten in neustaljen v rabi ter nenatančen; ne zajema in ne izraža natančne zvočne podobe v danem času, zato so kasneje potrebne rekonstrukcije jezika. Tak tip pravopisa je bil pogost v latinskih besedilih, kjer se je pojavljalo nelatinsko besedilo, ali v tekstih, ki so bili napisani po zgledu latinskih besedil (npr. *Brižinski spomeniki*).

Sestavljeni pravopis je nastal z razvojem domače pisne tradicije in iz potrebe po bolj natančni predstavitvi glasovne plati jezika. Npr.: več latinskih ali drugih črk za zapis enega glasu:

/č/ se zapisuje kot <cz>/<ts>/<tss>/<tf> ipd.

Diakritični pravopis uporablja razna ločevalna znamenja, imenovana diakritična znamenja, tj. znamenja nad črko ali pod njo ali na njej. Češki reformator Ján Hus je uvedel pisanje pik, strešic in drugih ločevalnih znamenj nad ustrezno črko latinice

za pisanje npr. šumevcev; to je prevzela (preko hrvaške gajice) tudi slovenščina: <č>, <dž>, <š>, <ž>.

Slovenski pravopisi

V začetku so bila pravopisna določila zajeta v abecednikih (od 1550) in v uvodih tiskanih knjig ter rokopisov, npr. slovarjev. Od 1584 (A. Bohorič: *Articae horulae*) kot črkoslovje in glasoslovje. Podrobno je o (slovanskih) pisavah v slovnici pisal J. Kopitar (1808/09). Teoretično je o črkah, naglasu, ločilnih in drugih znamenjih poglobljeno razpravljala S. Škrabec (*Cvetje*, 1893) – pravopisna pravila je naslonil na govorjeni in tiskani jezik osrednjega prostora. Na tej podlagi je nastal naš prvi samostojni pravopis v posebni knjigi (F. Levec: *Slovenski pravopis*, 1899). Sledijo: A. Breznik: *Slovenski pravopis*, 1920; A. Breznik in F. Ramovš: *Slovenski pravopis* (1937, 1938); akademijski pravopisi (SAZU): *Slovenski pravopis*, 1950; *Slovenski pravopis*, 1962; (*Načrt pravil za novi slovenski pravopis*, 1981); *Slovenski pravopis I, Pravila*, 1990; *Slovenski pravopis*, 2001. Vsi slovenski pravopisi predstavljajo razmerje glas – črka, pri zapisovanju soglasnikov pa se držijo oblikoglasnega principa (Toporišič, 1992; Dobrovoljc, 2004).

Pravopisna načela ali pravopisni principi

Pravopisni principi omogočajo uporabniku jezika, spoznati pisna znamenja v njihovi povezanosti z glasovnimi pojavi in pomeni. V nasprotju z laičnimi predstavami uporabnikov jezika je dejstvo, da nobeden od jezikov ni bolj ustrezen ali manj ustrezen glede na izbiro določenega pravopisnega principa. Za vse jezike, katerih prozodemi so razlikovalno pomembni, namreč velja, da se govorijo kot nizi artikuliranih glasov, imajo fonemske nize, morfeme in besede. Izbor oz. prakticiranje določenega pravopisnega principa (ali določenih pravopisnih principov) je pravzaprav nepoljuben, ker je sam izbor rezultat spleta okoliščin, v katerih se je razvijala pismenost posameznega jezika (Škarič, 2001).¹

Fonetični pravopisni princip

Poimenovanje za fonetični pravopisni princip je starejše; navidezna nejasnost izhaja iz dejstva, da obstaja fonologija kot samostojna veja jezikoslovja šele od Praškega lingvističnega krožka, tj. od I. 1929, oz. od Trubetzkoya (1939). Fonetični pravopisni princip je za vse jezike enak in lahko služi za široko opismenjevanje (npr. povezanost J. Kopitar – V. S. Karadžić v 19. stol.). V preteklosti so ga uporabljali za zapisovanje eksotičnih jezikov za namene primerjave z drugimi jeziki (Škarič, 2001).

¹ Jeziki se razlikujejo tudi po izbiri in uporabljanju pravopisnih principov, npr.: za češčino pravopisne principe predstavlja Sgall (1994), za slovaščino Sabol (1989, 1995), za hrvaščino Škarič (2001).

Fonetični pravopisni princip se uresničuje tako, da se z grafemi oz. s pisnimi znamenji pišejo drug za drugim glasovi, kot se vrstijo v prozodijski enoti – meja med besedami v govoru je enaka razmiku med njimi v pisavi. Prozodijsko enoto razumemo kot niz zlogov, izmed katerih je eden oz. samo eden prozodijsko izrazitejši: [mí.za], [pre.de.lo.vá.tí], [pi.ka.po.ló.ni.ca]. Pri pojavnosti pojma glas gre za t. i. prvo stopnjo abstrahiranja: glas je fizični pojav in fonetični pojem; opisati ga je mogoče skozi njegove fizične lastnosti in značilnosti (artikulacijske, avditivne, akustične idr.).²

Najpogostejši fonetični zapis se izraža v tem, da se grobo razlikujejo glasovi. V jezikoslovju je uveljavljeno, da se glasovi zapisujejo v pokončne oglate oklepaje. Glasove zapisujemo na osnovi široke fonetične transkripcije IPA (angl. International Phonetic Alphabet). Za večino glasov je na nivoju variabilnosti mogoče (npr. z merjenjem) ugotoviti razlike, ki so večje, kot so zajete v široko fonetično transkripcijo. Te malenkostne razlike so pomembne za opisovanje kakega idioma (npr. narečnega govora ali pri sintetiziranju govora ali pri ugotavljanju jezikovnega razvoja), vendar niso fonematske (tj. pomenskorazlikovalne) narave. Zato se ta t. i. ozka fonetična transkripcija ne uporablja kot temelj fonetičnega pravopisnega principa, saj bi to bilo prezahtevno za nestrokovnjaka, samo po sebi pa je kot predstavitev za prenos sporočila nepotrebno (Škarić, 2001).

Fonetični pravopis temelji na načelu: vsak glas ima svoj grafem: isti glas se vedno piše z istim znakom. Po fonetičnem pravopisnem principu se v resnici piše tako, kot se govori; z grafemi se pišejo drug za drugim glasovi, kot se vrstijo v prozodijski enoti: [zima] za /zima/, [istorbe] za /iz//torbe/, [bomse] za /bom//se/, [dawjigaje] za /dav//ji//ga//je/, [breščesar] za /brez//česar/, [išole] za /iz//šole/. Fonetični pravopisni princip je najpogostejši, vendar se popolnoma oz. dosledno ne uresničuje.

Iz gornjih primerov je videti, da se slovenskega pravopisa ne dá označiti kot fonetičnega, saj v vsakodnevni rabi jezika gornjih primerov ne pišemo kot: <zima>, <istorbe>, <bomse>, <dawjigaje>, <breščesar>, <išole>. To očitno ni uresničitev fonetičnega principa: 1. grafemi oz. pisna znamenja in glasovi se ne zapisujejo dosledno po principu en glas – en grafem, temveč: <zima> za /zima/, <iz torbe> za /iz//torbe/, <bom se> za /bom//se/, <dal ji ga je> za /dav//ji//ga//je/, <brez česar> za /brez//česar/, <iz šole> za /iz//šole/; 2. tudi prozodijskih enot ne piše skupaj: <iz torbe>, <bom se>, <dal mu ga je>, <brez česar>, <iz šole> (za /iz//tórbe/, /bóm//se/, /dáv//ji//ga//je/, /brez//čésar/, /iz//šóle/). Rušenje tega principa je tudi v naslednjem: a) en glas se zapisuje z dvema grafemoma (črkama): <džoging>, <džins>, <džentlemen>; <Chanel>, <chianti>, <Chomsky>; <džeta>; b) en glas se zapisuje z dvema različnima grafemoma, npr.: /v/ kot <v> oz. <l> ali /i/ kot <i> oz. <y> ali // kot <l> oz. <ll> ali /č/ kot <č> oz. <ch> (<vaza>, <prav>, <pol>; <miza>, <hiša>, <lipa>, <česen>; <Chomsky>, <Komensky>; <Halley> [heli]; <Hallstatt> [halštat]); en grafem označuje dva glasova ali en sam glas, npr.: <r> za /ə/ in /r/ (<vrt> za [vərt] oz. /vərt/) oz. za /r/ (<riba> za [riba] oz. /riba/); č) en grafem označuje dva različna

2 Razlikovanje med glasom, fonemom in morfonemom podrobneje razčlenjuje Sabol (1983, 1995), Sawicka (1991), Hawkins (1992) in Škarić (2001).

glasova, npr.: srednji /l/ in zlogotvorni /l̥/ v silaboidih (<lipa> za [lipa] oz. /lipa/ in <grl> za [gər̥l] oz. /gər̥l/).

Jasno je, da sta poimenovanje fonetični pravopisni princip in pojmovanje fonetični nejasna in gre za neprimerno rabo termina fonetični pravopisni princip, saj je distinkcija fonetika – fonologija danes pojmovana drugače kot takrat, ko je obstajal samo zbirni pojem fonetika.

V slovenščini pri glasovnih premenah zapisujemo glasove običajno po izgovoru (asimilacijske premene oz. premene po zvenečnosti), ne po morfonologiji. Gre za zapisovanje glasovne podobe tako, kakor se glasovi izgovarjajo: [lezem], [lesti] – <lezem>, <lesti> (/z/ – /s/); [možje], [moški] – <možje>, <moški> (/ž/ – /š/); [braniti], [bramba] – <braniti> – <bramba> (/n/ – /m/); [resorbirati], [resorpcija] – <resorbirati>, <resorpcija> (/b/ – /p/); [z], [s] <z>, <s> (/z/ – /s/).

Fonološki ali fonemski pravopisni princip

V fonološkem pravopisu se pišejo fonemi, in to po principu: fonem – grafem. V jezikoslovju je ustaljeno, da se fonemi zapisujejo v poševne oklepaje. Da bi bila razlika med fonetičnim in fonološkim principom bolj jasna, je potrebno uvesti pojmovanje fonema. Pri pojmovanju fonema gre za t. i. drugo stopnjo abstrahiranja: fonem je fonološki pojem in kompleksna enota, katere obstojanje je določeno z medsebojnimi odnosi do drugih razlikovalnih prvin v okviru celote. Opredeljen je kot elementarna enota z distinktivno funkcijo in najmanjša kompleksna enota glasovne celote kakega jezika. Lahko je opredeljen kot le miselna pojavnost, pravzaprav predstava jezikovne podobe v zavesti govorca. (Natančneje o tem: Jakobson in Halle, 1956; Sabol, 1967, 1989; Trubeckoy, 1989; Hawkins, 1992.) Fonemi se v govoru signalizirajo kot glasovi in obratno – glasovi v govoru signalizirajo foneme, tj. nekako tako, da prikličejo predstavo o njih. Npr.: izgovoriti nekaj tako, da izgovorimo vsak glas posebej: npr. [b-a-b-i-c-a] za fonemski niz /babica/. Gre za pretvorbo glasov v foneme. Tako (psiholingvistično) ravnamo, ko gre za nejasnost (v resnici o fonemski podobi besede). Pravopisno znanje oz. vedenje o njem lahko vpliva na pozitiven rezultat, npr.: [pretebe] in [p-r-e-d-t-e-b-e]. (Gl. Škarić, 2001.) Če govorec te glasove izgovori vsakega posebej, tudi če besede samo zloguje, jih spremeni v foneme. Spontano se ne zaveda njihove drugačnosti.

Govorno se fonemi uresničujejo v nevtralnem glasovnem okolju kot osnovne variante fonema, v samo določenem midsoglasniškem okolju pa kot t. i. stranske variante oz. alofoni tega fonema. Npr. zveneči parni nezvočniki [y], [dz], [dž] fonemom /x/, /c/, /č/ in [w] kot položajni alofoni fonema /v/ v primerih: [straygaje] za /strahl/gal/jel/, [stridzbo] za /stric/bol/, [prodžgre] za /proč/grel/; [prawzapraw] za /pravzapraw/, [obwladam] za /obvladam/, [wsak] za /vsak/. Besede se pišejo razdvojeno – ohranjajo fonemsko podobo, in to ne glede na to, kako se fonemi alofonsko uresničujejo (tj. kot izgovorne premene v medsebojnem stiku). Te besede se vedno pišejo, kot se glasijo same zase: /od/, /brez/, /mast/, /past/. Fonemsko ostajajo iste ne glede na to, s katerimi besedami se povezujejo (npr. v predpoziciji). To pomeni, da

se z njimi izgovarjajo: [išole] za /iz/šole/, [pretpošto] za /pred//pošto/, [breščesar] za /brez//česar/, [otpreti] za /odpreti/, [boknasvaruj] za /bognasvaruj/.

Do pravilnega fonološkega zapisovanja pridemo tako, da zapišemo besedo, kakor jo imamo v spominu oz. v predstavi, vendar je ne izgovorimo (sicer dobimo fonetično podobo). Lahko jo tudi zlogujemo oz. izgovarjamo glas po glas: [pod.pred.sed.nik] oz. [p-o-d-p-r-e-d-s-e-d-n-i-k]; torej <podpredsednik>.

Morfonološki (oblikoglasni) princip

Morfonologija (oblikoglasje) je nauk o glasovju in prozodiji morfemov oz. besed. Morfonološki pravopis temelji na načelu, da se morfem zapisuje v svoji obliki, kakor jo ima v krepki poziciji, tj. pred samoglasnikom (nezvočnik tudi pred zvočnikom). Zvočnike zapisujemo po izgovoru v predsamoglasniškem položaju, nezvočnike tudi po predzvočniškem položaju:

<svatba> – <svatu>, [svadba] – [svatu] (/d/ – /t/); <glasba> – <glasu>, [glazba] – [glasu] (/z/ – /s/); <gladka> – <gladek>, [glatka] – [glad?k] (/t/ – /d/); <siv> – <siva>, [sív] – [siva] ([w] – [v], tj. /v/ – /l/); <dál> – <dala>, [daw] – [dala] ([w] – [l], tj. /v/ – /l/); <konj> – <konja>, [kon] – [konja] (/n/ – /l/ + /j/); <polj> – <polja>, [po] – [polja] (/l/ – /l/ + /j/).

Gre tudi za težnjo, da se podoba morfemov v vseh fonetičnih okoljih in v vseh oblikah ohranja enaka, spreminjajo se samo predpone, pripone, končnice ..., tj. premene zaradi fleksije oz. besedotvorne premene. Če bi se tu dosledno uporabljala fonetični princip, bi se spremenila tudi podoba napisane besede; izgubljala bi se predstava o pomenu. V ospredju je težnja po čim večji stopnji jasnosti tvorbe besed in oblik na osnovi prepoznavnosti pri uporabniku jezika. Ta princip nekateri imenujejo morfološki (oblikoslovni) princip; koren /vod-/ se zapisuje enako tudi, ko se fonetično glasi [vod-], npr. v besedi <vodka> ali [voc-] v besedi <vodstvo>.³

Na nivoju prve stopnje abstrakcije govorimo o univerzalni sposobnosti govorca, da razlikuje morfeme. Tu se razčlenjuje dvoje: zlogi se razdvajajo na svojih mejah (govorni in fonološki kriterij), morfemi se razdvajajo na svojih stikih (jezikovni kriterij). Zlogovna meja predstavlja ločnico, ki deli fonološke segmente med sosednja zloga. Vprašanje postavljanja zlogovne meje je v izbiri kriterijev: ali izbrati fonetična (artikulacijska, akustična, perceptivna) ali samo fonološka merila (Unuk, 2003). Stiki morfemov so bolj ali manj izraziti. Kadar so zelo izraziti, pomeni, da je stik med morfemi slab in lahko te morfeme zlahka razdvojimo. V teh oddvojenih morfemih je morf prepoznavljiv v osnovni fonemski podobi ne glede na to, kako se izgovarjajo njegovi glasovi, ker ti podlegajo fonetičnim pravilom znotraj govornega niza besede. V morfemih jasno prepoznavljiv morf pretvarja glasovne spremembe, tako da je razlik med fonemom in osnovno varianto fonema tu največ. Taki nezrasli morfemi se v fonološkem pravopisu največkrat pišejo oddvojeno: <iz torbe> za

3 Škarić (2001) za hrvaščino ugotavlja tudi korenski pravopisni princip.

[istorbe] oz. za /iz//torbe/, <vrag ga> za [vraga] oz. za /vrag//ga/, <daj jo> za [dajo] oz. za /daj//jo/; to pa je v resnici rezultat dogovora (konvencije oz. norme). Fonološki občutek ohranja nekatere oblike, ki bi jih fonetične premene preveč spremenile: [bracki] za /bratski/, [gocki] za /gotski/, [očteti] za /odšteti/. Glede na fonološki vidik, tj. inherentno distinktivno lastnost [\pm kompaktnost], ki onemogoča kompatibilnost sičnikov in šumevcev oz. zlitnika /c/ in šumevcev ter zlitnikov /c/, /dž/ in /č/, razumemo tudi morfonološke premene tipa: <vitez> – <viteški>, <nebesa> – <nebeški>; <mož> – <moški>, <log> – <loški>; pred priponskimi obrazili: <drevesce>, <zvezek> – <drevešček>, <zvežček> za <dreveščka>, <zvežčka>, <zvežčiča> ipd. (primeri so po *Slovenski pravopis*, 2001, str. 118–119, 124–126, kjer je sicer drugačna razlaga). Gre za asimilacijska pravila, ki delujejo obrnljivo prepoznavno, in sicer samo za t. i. obvezne asimilacijske pojave. Tvorec sporočila in prejemnik le-tega jih obvladata, tako da ne prihaja do nejasnosti (npr. <s časom> oz. [ščasom] oz. /s/ /časom/). Posebnosti oz. odstopanja so primeri po analogiji (naliki) kot: <nauk> (po <uk>), <poudariti> (po <udariti>) (primeri so po Toporišič, 1992, str. 112) in redki asimilacijski pojavi tipa /n/ pred /p, b, m, v, j/, npr. <obramba> oz. [obramba], sicer <braniti> oz. [braniti]; <shramba> oz. [shramba], sicer <shraniti> oz. [shraniti] (/m/ – /n/), kjer je v ospredju fonetična uresničitev (primeri po Toporišič, 1992, str. 112).

Zlogovna in morfemska meja se lahko prekrivata tam, kjer se zlogovna meja ujema z morfemsko strukturo, drugače pa velja, da postavljanje zlogovne meje ne upošteva morfemske strukture. Subjektivno postavljanje zlogovne meje lahko sledi občutku morfemske zgradbe, npr. pri skandiranju. Predpone imajo morfemsko strukturo, ki se v večini primerov ujema z zlogovno mejo: [V]-: [a.bot.nost], [o.pi.sa.ti], [u.i.ti]; [VC]-: [an.ti.ci.pi.ra.ti], [ob.i.ti], [ob.da.ti], [o.di.ti]; [-CV]-: [pre. so.li.ti], [pre.po.raz.de.li.ti], [za.so.li.ti]; [CVC]-: [brez.wzro.čan], [nad.grad.nja], [zač.nem].

Prekrivanje – neprekrivanje morfemske in zlogovne meje je vezano na besede, ki imajo znotrajmorfemsko strukturo -CC]V-, pri tem ima prvi C minimum sonornosti. To, ali pripadajo predhodnemu ali naslednjemu zlogu, je odvisno od njihove fonemske zgradbe: splošna zakonitost je, da se zlogovne meje ne prekrivajo z morfemskimi tam, kjer so končni korenski soglasniki z minimalno sonornostjo; ti pripadajo naslednjemu zlogu ([brez.bri.žan], [vi.ši.na], [zve.zan]). Pri zlogovanju so zlogovne meje tam, kjer je tudi močnejši morfemski stik, in to tudi takrat, ko morf ne izpolnjuje pogojev za to, da bi bil zlog: [za.bra.tom], [va.hi.šo]. Kadar je morfem zrasel z drugim tako, da mejo predstavlja zlogovna meja oz. načelo zlogovanja, se fonetični in fonološki princip izenačita, ker gre za fonološke premene na osnovi glasovnih premen. Gre za alomorfe: [zbrati] in /zbrati/; zloguje se [zbra.ti], [zbogom] in /zbogom/; zloguje se [zbo.gom], [zvezan]; zloguje se [zve.zan] (Unuk, 2003, str. 152–156).

Morfonološki pravopisni princip v resnici spreminja alomorfe v morfe, da jih lažje prepoznamo. To se dogaja tako, da se nekako spomnimo, za kateri osnovni morfem gre v dani glasovni pojavitvi, in ga kot takega zaznamujemo v pisavi (podobno kot pri fonološkem pravopisnem principu spreminjamo foneme). Gre za iste primere, ki so bili podani pri fonetičnem pravopisnem principu; tako bi morali pisati tudi: <zbrati, zbogom, zvezan>, tj. morfonološko.

Morfonološko torej zapisujemo tako, da se preprosto spomnimo predstave o podobi besede, kakršna je sama po sebi, ker se pri njej ohranja fonemska podoba in predstava o njej: <grad>, <izklopiti>, <glasbenik>.

V slovenščini soglasnike zapisujemo po morfonološkem principu, vendar pa ne samoglasnikov; to bi bilo mogoče samo, če bi uporabljali ločevalna znamenja za črke za samoglasnike, a tudi tako ne bi mogli zapisati polglasnika, ker zanj nimamo posebne črke.

Etimološki princip

Gre za zapisovanje oblike morfema v besedah v skladu z njihovim izvorom oz. obliko morfema glede na podobo v preteklosti, ne v skladu z izgovorom, npr. <volk> (zapisana s črko <l>; izgovor je [ow], ker se je z <l> pisalo v 16. stol.

Primerov etimološkega pravopisnega principa je v slovenščini malo; tako bi morali pisati: *<pekem> za pečem, *<lžica> za žlica, *<mogila> za gomila itd. Glede na sočasno podobo morfemov bi se takih besed morali naučiti na pamet. Princip se sicer pogosteje uresničuje npr. v francoščini in angleščini, sporadično pa tudi v drugih jezikih (v slovaščini, češčini).

Zgodovinski (historični) pravopisni princip

Isti glas oz. glas v isti besedi pišemo vedno z istim pisnim znamenjem, ker je to stvar tradicije. Gre za pravopisno privajenost ne glede na etimologijo, tj. izvor, nastanek, in ne glede na izgovor. Kadar upoštevamo jezikovno tradicijo ne glede na glasovno uresničitev in fonemski kriterij, govorimo o zgodovinskem pravopisnem principu: <poln>, <polniti>, <čoln>, <prav>, <volk>. Princip se sicer pogosteje uresničuje v drugih jezikih, npr. v nemščini in angleščini.

Zapisovanje samoglasnikov v slovenskem pravopisu ni ne po fonetičnem pravopisnem principu niti fonološko in morfonološko uresničevanje, pač pa sledi tradiciji. Ozka in široka e, o ter polglasnik zapisujemo le z dvema črkama, tj. z <e>, <o> (torej pet fonemov). Polglasnik nima svoje črke oz. jo ima skupaj z e-jevskimi fonemi. Iz potrebe po natančnosti oz. kadar skušamo podati še prozodične lastnosti (kar bi bilo uresničevanje osnovne funkcije pravopisa), dodajamo še naglasna znamenja za jakostno naglaševanje (<e>, <è>, <ê>, <é>; <i>, <i>, <í>; <a>, <à>, <á>; <o>, <ò>, <ô>, <ó>; <u>, <ù>, <ú>; na polglasniški fonemski enoti: <e>, <è>) ali znamenja za zaznamovanje tonemskosti.

V slovenščini v zapisovanju uresničujemo fonetični, fonološki, morfonološki, etimološki in zgodovinski pravopisni princip. Soglasnike zapisujemo po morfonološkem in fonološkem, glasovne premene pa po fonetičnem principu, nekatere sporadične pojave uresničujemo še po etimološkem in zgodovinskem principu. Poleg zapisovanja soglasnikov je posebnost slovenščine predvsem zapisovanje samoglasnikov, ker ni ne po fonetičnem pravopisnem principu niti fonološko in morfonološko uresničevanje, pač pa sledi tradiciji in je rezultat tradicije, torej zgodovinski pravopisni princip. V slovenskem pravopisu je tako videti izrazito pomanjkljivost oz. nenatančnost pri zapisovanju samoglasnikov.

LITERATURA

- Dobrovoljc, H. (2004). *Pravopisje na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Friedrich, J. (1966). *Geschichte der Schrift*.
- Hawkins, P. (1992). *Introducing Phonology*. London.
- Jakobson, R. in Halle, M. (1956). *Fundamentals of Language*. The Hague.
- Powell, B. (1991). *Homer and the origin of the alphabet*.
- Sabol, J. (1967). Zásady a východiská pri kodifikácii slovenskej ortoepickej normy. V *Kultúra spisovnej slovenčiny* (str. 178–181). Bratislava: SAV.
- Sabol, J. (1983). The Interrelation between a Phone a Phoneme and Morphophoneme. V *Prague Studies in Mathematical Linguistics* 8 (str. 173–178).
- Sabol, J. (1989). *Syntetická fonologická teória*. Bratislava: SAV.
- Sabol, J. (1995). Grafické a fónické sústavy. V J. Mlacek (ur.), *Studia Academica Slovaca* (str. 159–163). Bratislava: Stimul.
- Sawicka, I. (1991). *Studies in the Phonetic Typology of the Slavic Languages*. Warszawa: PAN, SOW.
- Sgall, P. (1994). Lingvistický pohled na český pravopis I, II. V *Studia Academica Slovaca* (str. 168–177). Bratislava: Stimul.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V*. (1989). Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Slovenski pravopis*. (2001). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Škarič, I. (2001). Kakav pravopis (između fonetike i fonologije). *Govor XVIII/1*, 1–31.
- Škrabec, S. (1994, 1995). *Jezikoslovna dela 1–3*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- Toporišič, J. (1992). *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Trubeckoy, N. (1989). *Grundzüge der Phonologie*. Gottigen.
- Unuk, D. (1997). *Osnove sociolingvistike*. Maribor: Pedagoška fakulteta Maribor.
- Unuk, D. (2003). *Zlog v slovenskem jeziku*. Ljubljana: Rokus, Slavistično društvo Slovenije.

Elektronski naslov: unukdrago@yahoo.com

Založniški odbor je prispevek prejel 1. 12. 2009.

Recenzentski postopek je bil zaključen 18. 12. 2009